

เดินสวนเดินนา

ในช่วงสมัยกรุงธนบุรีมาจวบจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นช่วงที่ราชสำนักไทยพยายามฟื้นฟูบ้านเมือง ภายหลังจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาจึงจำเป็นต้องมีการจัดเก็บรายได้เข้าท้องพระคลังให้มากขึ้น เพื่อใช้ในการราชการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การก่อสร้างตัวของราชธานีแห่งใหม่ให้เป็นหลักเป็นฐาน แต่เนื่องจากการจัดเก็บภาษีตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมาในสมัยอยุธยาเริ่มไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย ราชสำนักจึงพยายามแสวงหารายได้ใหม่ๆ เพิ่มเติม เช่น รายได้จากการค้าสำเภาเงินซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการเองภาษีจากเรือสินค้าที่เรียกว่าภาษีอากรจึงกอบการเก็บภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานเป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครองราชย์ครบ 3 ปีทรงมีแนวคิดการจัดเก็บภาษีแบบใหม่ที่เรียกว่า การเดินสวนเดินนา ซึ่งเป็นภาษีที่เก็บจัดเก็บตามจำนวนผลผลิตที่ประเมินได้จากที่สวนไร่นาของราษฎร ทรงมีพระราชวินิจฉัยภายหลังจากการย้ายการราชธานีมาอยู่ที่บางกอกว่า นอกจากการขยายพื้นที่ของที่นาสมัยกรุงธนบุรีแล้ว บริเวณโดยรอบราชธานีมีการทำไร่สวนผลไม้ชุกชุมแน่น ซึ่งชาวสวนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคอนล่างล้วนแล้วแต่มีฐานะเป็นคหบดีทั้งสิ้น สิ่งนี้เป็นแรงบันดาลใจให้ทรงดำริหาหนทางจัดเก็บอากรภาษีจากไร่สวนและที่นาต่างๆ ไม่ให้รู้ว่ไหล โดยเฉพาะภาษีเดินสวนซึ่งมีอัตราจัดเก็บสูงกว่าภาษีเดินนา เนื่องจากชาวสวนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า

ภาษีเดินสวนเป็นการส่งข้าหลวงออกไปสำรวจและรังวัดพื้นที่สวนของราษฎร ซึ่งจะเก็บภาษีตามจำนวนต้นของไม้ผล โดยมีอัตราจัดเก็บแตกต่างกันไปตามชนิดของผลไม้ที่ปลูก สามารถแบ่งอากรได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

- อากรสวนใหญ่มีอัตราภาษีสูงสุด จัดเก็บจากผลไม้ยืนต้นชั้นดี ซึ่งมีทั้งหมด 7 ชนิด ได้แก่ ทุเรียนมังคุด มะม่วงมะปราง กล้วย ฝรั่ง และพลูทั้งทองหลวง โดยทุเรียนมีอัตราการจัดเก็บภาษีสูงสุดถึงต้นละ 1 บาท ซึ่งถือเป็นอัตราที่แพงมากเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวที่มีราคาไร่ละ 1 สลึงในเวลานั้น
- อากรพลากรจัดเก็บภาษีจากไม้ยืนต้นที่มีลำดับชั้นรองลงมา มีทั้งหมด 8 ชนิด ได้แก่ ขนุน สะท้อนหรือกระท้อน เงาะ ส้ม มะไฟ ฝรั่ง สับปะรด และสาเก
- อากรสมพัดสรจัดเก็บจากผลไม้ล้มลุกมีทั้งหมด 2 ชนิด ได้แก่ กว๊ายและอ้อย

ภาษีเดินนา มีการส่งข้าหลวงออกไปสำรวจรังวัดพื้นที่นาของราษฎรโดยจัดเก็บภาษีตามประเภทของนา ดังนี้

- นาท่า หรือ นาคูคือนาที่ปลูกข้าวได้ปีละหลายครั้งโดยอาศัยน้ำท่าจากแม่น้ำลำคลอง มีการจัดเก็บภาษีเป็นทางข้าวซึ่งเป็นผลผลิตส่วนเกินจากนาข้าวในแต่ละแปลง โดยประเมินจำนวนผลผลิตจากการนับจำนวนโคหรือกระบือที่ชาวนาใช้ทำนา สำหรับนาท่อนี้ แม้ว่าจะไม่ได้ผลผลิตในปลายปี ชาวนาก็ยังต้องเสียภาษีทางข้าวเพราะว่าได้ใช้ทรัพยากรของหลวงคือน้ำท่าแล้ว
- นาฟางลอยหรือนาดอน คือนาที่ปลูกโดยอาศัยน้ำฝน จัดเก็บภาษีตามจำนวนคอกฟางข้าวหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว หากในปีใดไม่ได้ผลผลิตก็ยกเว้น ไม่ต้องเสียภาษี

ภาษีเดินสวนเดินนานั้นใช้มาจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 จึงทรงปรับเปลี่ยนระบบการเก็บภาษีอากรตามแนวคิดสมัยใหม่ ต่อมาได้พัฒนาปรับปรุงจนกลายมาเป็นพระราชบัญญัติอย่างในทุกวันนี้